

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Szolnok az I. világháború idején

Bojtos Gábor

Témavezető: Dr. Püske Levente

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2023

Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Az „emberiség történetének első globális és totális háborúja”¹ száz évvel a befejezése után is az érdeklődés középpontjában áll. Ezen bevezető állításunkat érdemes kibontanunk.

1. Globális, amennyiben az európai testvérháborútól – pl. a gyarmatbirodalmak mozgósításával, az Amerikai Egyesült Államok vagy éppen Japán belépésével – az egész világot érintő összecsapásig jutunk el.
2. Totális, amennyiben elmosódnak a határok a háborús és az otthoni frontok között. Még abban az esetben is ezt láthatjuk, ha a hadviselő ország területén nem folynak harci cselekmények, nem éri invázió vagy légitámadás.
3. A dolgozat befejezésének évében, 2023-ban van a centenáriuma az első világháborút lezáró utolsó békeszerződés aláírásának. A svájci Lausanne-ban véglegesített békeegyezményen túl itt szükséges utalnunk az 1918 őszt követő csöppet sem békés fél évtizedre (a

¹ Christoph Cornelissen – Arndt Weinrich: Understanding World War I: One Hundred Years of Historiographical Debate and Worldwide Commemoration. In: Writing the Great War: The Historiography of World War I from 1918 to the Present. Edited by Christoph Cornelissen and Arndt Weinrich, New York: Berghahn Books, 2021, 8.

görög-török háború mellett pl. a közép-európai, a balti, az orosz, az olasz és ír területek fegyveres konfliktusaira). Robert Gerwarth és John Horne egyenesen „nagyobb háborúnak” titulálták a világháborút,² mondván, az csak az epicentruma volt az 1912-től 1923-ig terjedő konfrontációknak.

4. Az első világháborúval kapcsolatban napvilágot látott számtalan könyv, tanulmány és ismeretterjesztő írás mellett számos internetes portál jelent meg csak az elmúlt egy évtizedben. Jay Winter, a téma kutatója és sokat hivatkozott szaktekintélye a szinte beláthatatlan mennyiségű szakmai anyaggal kapcsolatban a csillagászatban használatos „ősrobbanás” analógiát fogalmazta meg. Véleménye szerint már ma sem lehet elolvasni, megismerni és feldolgozni az első világháborúról elérhető összes írást, és a jövőben ez még inkább így lesz.³

² Robert Gerwarth – John Horne: Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után. Ford. Váradi Péter, Schlakta Viktória. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó Kft. 2018.

³ Jay Winter: Historiography 1918-Today. Online: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/historiography_1918-today (letöltés: 2021. augusztus 19.)

A szinte végtelen számú műből két – határokon átívelő kooperáció eredményeként létrejött – projektet kell megemlítenünk, amelyeket magunk is felhasználtunk munkánk során. az egyik az imént citált Jay Winter által szerkesztett háromkötetes *The Cambridge History of the First World War*,⁴ míg a másik egy online enciklopédia, az *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*.⁵ A nemzetközi együttműködésen túl ezen munkák számunkra is hasznosítható érdeme az új kutatási megközelítésekben és felvetésekben, illetve módszertani pluralizmusukban rejlik. A diplomácia- és hadtörténet mellett egyenrangúvá vált a társadalom-, gazdaság- és kultúrtörténet. Új kutatások hívták fel a figyelmet a

- ❖ hadifoglyokra, menekültekre és internáltakra,
- ❖ a nők változó szerepeire,
- ❖ a veteránok lelki és fizikai állapotának vizsgálatára,
- ❖ a háborús lelkesedésre és elköteleződésre, ennek kapcsán pedig a propaganda szerepére,

⁴ The Cambridge History of the First World War. Volume I-III. Ed. Jay Winter. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

⁵ 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War. Online: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/home/>

- ❖ az emlékezet helyeire,
- ❖ az iskolák, egyházak, egyesületek, kórházak háború alatti tevékenységére,
- ❖ a személyes történetek, levelezések, naplók, memoárok, az ún. ego-dokumentumok fontosságára,
- ❖ az adatbázisokban rejlő széleskörű lehetőségekre.

Disszertációm ebben a tengernyi irodalomban próbál egy olyan vízcsepp lenni, amely a világháború évei alatt a legtöbb áldozatot hozó alföldi vármegyék egyikének központját, Szolnokot helyezi vizsgálódása centrumába.

Doktori értekezésemben azt a célt tűztem ki, hogy elsősorban levéltári források alapján elemezzem az első világháború Szolnok városára és lakóira gyakorolt hatását.

Kutatásunk tehát a – háborús fronttal szoros kölcsönhatásban álló – hátországgal és a háborús évek gazdasági, politikai, társadalmi és demográfiai változásaival foglalkozik. A Szolnok városához fűződő személyes érintettségénél többet nyomott a latban annak felismerése, hogy néhány mondatos összefoglalókon túl „szűz” területnek számít a téma: nemhogy átfogó, tudományos igénygel megírt monográfia nem készült, még a részkutatások is teljesen hiányoztak. Céloom tehát

egy olyan nagyobb lélegzetvételű történeti munka elkészítése volt, mely kísérletet tesz eme hiátus megszüntetésére.

Dolgozatunkban a következő kérdésekre kerestük a választ: Megváltoztatta-e a háború a város gazdasági, politikai és társadalmi struktúráját? Hogyan változott a városvezetés támogatottsága a háború alatt? Milyen változások indultak meg a közéletben? Volt-e, voltak-e olyan személyiségek ezekben az években Szolnokon, akiknek a háború alatti munkássága kiemelkedő volt? Az iskolákat, a diákokat hogyan érintette a háború? Módosultak-e a korábbi magatartásformák? A helyi közösség ezen csoportja (tanárok, diákok) hogyan viszonyult a háborúhoz annak kitörésekor, majd elhúzódásakor? Mennyire viselte meg az intézményeket, annak polgárait a háború? A be nem vonultak hogyan vették ki részüket a hadi játékonyságból? Milyen emlékjelek keletkeztek a városban a háború alatt és után? Hány fő volt Szolnok városának vesztesége? Ez hol helyezkedik el országos összehasonlításban? Tudunk-e átfogó és részletes kimutatást adni a veszteségekről?

A 2010-ben elkezdett munkánk egy több hétre nyúló megyejárással kezdődött, melynek során valamennyi

település emlékművét, emléktábláját és fellelhető hősi sírját lefényképeztük és adatbázisba rendeztük. Ez úttörő jelentőséggel bírt egy évtizeddel ezelőtt, hiszen megelőzte a centenáriumi ünnepségeket, így jó alapot nyújtott a későbbi települési megkereséseknek és megemlékezéseknek. A következő évben tető alá hozott egyedülálló és országos hírű levéltári kiállításunk az első világháború vármegyei hőseinek, áldozatainak, a hátországnak, illetve a hadifogságban töltött évek megpróbáltatásainak kívánt emléket állítani. Ekkor merült fel bennünk, hogy indokolt egy olyan vármegyei emlékműkataszter és veszteségi adatbázis létrehozása, amely a lehető legmélyebb kutatási adatokra támaszkodik, nyilvános és folyamatosan bővíthető. Ebből a nagyszabású és Szolnok mellett a vármegye minden települését érintő munkából nőtt ki végül a hátországra vonatkozó levéltári dokumentumok szisztematikus feltárása és feldolgozása, illetve tulajdonképpen az egész írás.

Az alkalmazott módszerek vázolósa

Értekezésemet főként levéltári forrásokra, a témából következően elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykún-Szolnok Vármegyei Levéltárának iratanyagára építettem. Szolnok város közgyűlési jegyzőkönyvein felül annak közigazgatási, hadigondozási és hagyatéki ügyekkel foglalkozó iratait tekintettem át. Feldolgoztam az alispáni iratanyagot, átnéztem a vármegye törvényhatósági és közigazgatási bizottságának jegyzőkönyveit és iratait is, mint ahogy megtettük ezt a politikai és jóvátételi vonatkozású iratok gyűjteményével. Az oktatási intézmények történetének vizsgálatakor a Gimnázium, a Polgári Leány- és Fiúiskola irataival (és értesítőivel) foglalkoztam. Az emlékművek és a hősi sírok számbavételekor a Szolnoki Városi Tanács VB Igazgatási Osztályának összeírását és a város anyakönyveinek másodpéldányait használtuk. Mindenképpen el kell mondanunk, hogy a korszakból nem álltak rendelkezésünkre a vármegye élén álló főispán iratai és a város közgyűlési jegyzőkönyvei közül is több világháborús év hiányzik.

Emellett több más levéltár és múzeum anyagát is beépítettem munkámba. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Belügyminisztérium Elnöki (K 148) és az úgynevezett Rezervált (K 149) iratokban folytattunk kutatást. Elsősorban az internáltakkal és menekültekkel, a merényletek felfedésével és elhárításával kapcsolatos ügyeket, továbbá a főispánok, kormánybiztosok iratait tekintettük át. Úttörő kutatást végeztünk a Szolnokon székelő Alföld szabadkőműves páholy irategyüttesének feldolgozásával. A Magyar Ferences Levéltárban jutottunk hozzá a szolnoki ferencesek Historia Domusához, amely figyelemre méltó adalékokkal szolgált a város háború alatti mindennapjainak megértéséhez.

A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár iratanyagából a világháború alatt leszerelt és elvitt harangok összeírását használtuk föl. Analógiaként használtuk föl a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár Mezőtúri Izraelita Hitközségének 1918 után született iratait, amelyben a hősi halált halt mezőtúri zsidó katonák emlékének megörökítéséről polemizáltak. Kutatást folytattunk a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában és a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday

Levéltárában és a Ráday Gyűjteményben. Ennek eredményeként született meg a karcagi Nagy László tanító élettörténetét, egyben a világháború alatt Nikolsk-Ussuriskban létrehozott protestáns gyülekezet mindennapjait feldolgozó munka. A HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban a Tiszti személyügyi és anyakönyvi lapok gyűjtemény szolnoki vonatkozású anyagával dolgoztunk. A Tábori lelkészet fondjában (amely tartalmazza a magyar legénységi állományú közös ezredek, valamint a honvédség I. világháború során vezetett halotti anyakönyveit is) a császári és királyi 68. gyalogezred, a magyar királyi 29. honvéd gyalogezred, a császári és királyi 13. jászkun huszárezred, a magyar királyi 1. honvéd huszárezred és még több tucatnyi ezred és kórház halotti anyakönyveit néztük át. Lényegi helytörténeti adalékokhoz jutottunk a szolnoki Damjanich János Múzeum Helytörténeti Adattárában. Az erdélyi menekültek elhelyezését és ellátását koordináló Pethes László élettörténetének teljessé tételéhez kutattunk Budapest Főváros Levéltárában, és a levéltáros kollégák segítségével hozzájuthattunk a Debreceni Népbíróság (Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára) kapcsolódó irataihoz.

A levéltári forrásokon túlmenően a korabeli helyi, vármegyei (pl. Független Lap, Függetlenség, Haladás, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok, Tiszavidéki Újság) és országos sajtó cikkanyagának feldolgozása és elemzése segített a minél teljesebb kép kialakításához. Itt is szembesültünk hiátusokkal: a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok háborús évek alatti évfolyamai szinte teljesen hiányoznak a közgyűjteményekből.

A dolgozat sírokkal és emlékművekkel foglalkozó része tényleges terepmunkán alapszik.

Az értekezés megvalósításának alapfeltétele volt a magyar és a nemzetközi szakirodalom, a statisztikai adatgyűjtemények, közlönyök és országgyűlési dokumentumok megismerése és feldolgozása is.

Disszertációnk felépítéséhez tematikus megközelítést választottunk. Ez biztosítja, hogy a fejezetek egy-egy téma önálló elemzését adják. Helytörténeti vizsgálatról van szó, így lokális nézőpontból próbáltuk mikroszinten vizsgálni, hogy az adott egyének, csoportok hogyan érzékelték a háborút, annak hatásai hogyan jelentkeztek a mindennapokban. Olyan eseteket is ismertettünk, amelyek közelebb hozhatják a tárgyalt korszakot: így a szolnoki „merényletet”, Urbán Lajos orvos esetét, Pethes László

menekültekkel kapcsolatos ténykedését, egy olasz hadifogoly, Maroni Nazzareno és unokája, Giorgio Tribotti szolnoki kötődéseit, valamint egy tizenhárom évesen kitüntetett fiú, Tresser György példáját. Amellett azonban, hogy a háborúra adott helyi válaszokat, a társadalmi attitűd és a gazdasági mechanizmusok változásait vizsgáltuk, igyekeztük elkerülni a rövidlátást, a túlzott fókuszálást. A komparatív szemléletű megközelítés és a szűkebb határokból való kitekintés jegyében a megyeszékhely mutatóit nemcsak a vármegye egyéb rendezett tanácsú városaival (Jászberény, Karcag és Mezőtúr), hanem azokkal a legalább 20 ezer lakossal rendelkező – szintén rendezett tanácsú jogállással bíró – városokkal is összevetettük, amelyeket 1912-ben szintén esélyesnek gondoltak a törvényhatósági jog megszerzésére (Brassó, Eger, Nagykanizsa, Nagyszeben, Nyíregyháza és Szombathely). Ezeket az adatokat (kvantitatív megközelítés) tovább árnyaltuk a városok hierarchiáját taglaló munkák – Szolnokot is besoroló – ismertetése során.

Igyekeztünk tehát egy város hátszínházi életét minél szélesebb körű megközelítéssel, az elérhető legtöbb forrás bevonásával vizsgálni, tudván tudva azt is, hogy – többek

között az ego-dokumentumok hiánya miatt – még messze vagyunk Roger Chickering grandiózus munkájának felvetésétől és eredményétől.⁶ Chickering egy német város, Freiburg első világháború alatti mindennapjainak holisztikus megközelítésű elemzését végezte el kb. hatszáz oldalas terjedelemben. Azon kívül, hogy bemutatta a háború kitörésének fogadtatását, a munkaerő és a gazdaság változásait, a helyi önkormányzat működését, az élelmiszerellátás problémáit, a rekvirálást, a feketepiac működését és a széleskörű jótékonyági szerepvállalást (mindezek nálunk is megtalálhatóak), külön fejezetet szentelt az „érzések elleni háborúnak”. Az itteni alfejezetek címei is sokatmondóak: „Tápláló és kellemes ízű”, Hideg és meleg, Közel és távol, Most és akkor, Fény és sötétség, Szürke és más árnyalatok, stb.

⁶ Roger Chickering, *The Great War and Urban Life in Germany. Freiburg, 1914-1918* (Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare, number 24), New York: Cambridge University Press 2007, Pp. xiv, 628, hardback, \$ 99.00 ISBN 0521852560

Az eredmények tézisszerű felsorolása

Doktori dolgozatunkban egy alföldi megyeszékhely, Szolnok első világháború alatti mindennapjait, hétköznapi életét, helytállását vizsgáltuk. Célunk volt, hogy elsősorban levéltári forrásokat használva bemutassuk és elemezzük a „fizikailag” érintetlen hátszág társadalmi, gazdasági és politikai életét egy olyan konfliktus idején, amely erőteljes hatással volt a fronton túli folyamatokra. Ráadásul a villámháborús tervek minden oldalon kudarcot vallottak, ezért a résztvevő államok a polgári lakosságot is bevonták a háborús terhek viselésébe.

A bevezető, a kutatástörténetet és -módszertan után Szolnok városának az 1914 előtti évtizedeit tekintettük át. Azért döntöttünk a részletesebb vizsgálat mellett, hogy lássuk, milyen állapotban érte a várost a háború, illetve szükségesnek véltük a helyi önkormányzat és közigazgatás bemutatását, mivel a háborús intézkedések nagyrészt általuk jelentek meg a településen.

A dualista időszakban Szolnok népessége folyamatosan növekedett – többek között a vasúti csomóponti és az 1876-ban megszerzett megyeszékhelyi szerepkörnek, az ezek nyomán meginduló erőteljes ipari-kereskedelmi

fejlődésnek, a városba települő hivataloknak, gyártelepeknek és építkezéseknek, illetve a javuló közegészségügyi ellátórendszernek köszönhetően. Igyekeztünk érzékeltetni, hogy a háborút megelőző négy évtized alatt a város polgármesterei és a fejlődésért síkraszálló egyéb szereplők miképpen próbálták erősíteni az elnyert központi szerepkört, és hogyan fenyegette a törvényhatósági jogért fellépő települést a pótagó.

Ezt követően a háborús évek alatt emberfeletti munkát végző városi vezetés munkáját mutattam be. Hangsúlyoztam, hogy Harsányi Gyula polgármester az állam által erősen szabályozott terepen volt kénytelen lavírozni – itt elég csak a rendkívüli takarékosági intézkedések bevezetésére, a fejlesztések leállítására utalnunk. A város közigazgatási tevékenységének döntő része 1914 augusztusától a háborúhoz kapcsolódott: a számtalan új feladatot viszont a behívások miatti csökkenő létszámmal kellett ellátnia a tisztviselőknek. Ebben a fejezetben szóltunk az általunk feltárt, úgynevezett szolnoki merényletről a trónörökös (a későbbi IV. Károly) ellen, amely – mikrotörténeti adalékként – rávilágított a háborús pszichózis állapotára és a propaganda fontosságára. Ehhez kapcsolódva megvizsgáltuk a Kesik

Ödön városi rendőrkapitány elleni fegyelmi eljárás iratait, és megállapítottuk, hogy hiába ítélte a belügyminiszter is alaptalannak a merényletre vonatkozó állításokat, a bizalom már helyreállíthatatlan volt, így a rendőri vezető távozott posztjáról.

A következő fejezetben a gazdaság működését vettük górcső alá. Magyarországon a kormány gazdaságba történő beavatkozásának és aktív szerepvállalásának az 1912: LXIII. törvénycikk ágyazott meg. A szerbeknek küldött ultimátum és a háború kitörése után az állam élt is felhatalmazási jogával: Bécs mintájára a magyar fővárosban is elrendelték az értéktőzsde bezárását (július 27-29.), tizennégy napos hitel- és adósságmoratóriumot vezettek be, valamint német mintára a kormány által szigorúan kontrollált központok biztosították a termelést és az elosztást. Különböző eszközökkel avatkozott be és korlátozta az állam a hátország ellátását: a hatósági ármaximálás, a jegyrendszer bevezetése és a rekvirálás mind ezt a célt szolgálta. Körbejártuk, hogy ezek az intézkedések, a „totális háborúhoz igazított parancsgazdaság” lépései milyen következményekkel jártak a lakosságra nézve: hiány, árdrágítás, élelmiszerhamisítás és infláció. A fejezetben kitértünk a

mezőgazdasági munkaerő növekvő hiányára. Az ágazat problémáit a vetési és aratási szabadságokkal, a nők munkába állításával, katonai munkásosztagok, illetve hadifoglyok alkalmazásával kívánta a kormányzat megoldani. A háború költségeinek fedezésére kiépülő, 1914 és 1918 között nyolc alkalommal kibocsájtott hadikölcsönök rendszerét is végigkövettük. Kiemelten foglalkoztunk az első hadikölcsön bevezetésének feltételeivel és eredményével. Megállapítottuk, hogy bár a város polgármestere kiváló eredménynek titulálta a település jegyzési eredményeit, a vármegyei és a hasonló méretű rendezett tanácsú városok jegyzéseivel összehasonlítva inkább átlagosnak volt mondható.

A következő nagyobb fejezetben a hadsegélyezés, hadigondozás és hadi jótekonyság témakörét jártuk körbe. Szolnokon a háború kezdetétől intenzíven megindult a társadalmi segélyező szervezkedés, a különféle gyűjtések és segélyakciók – legalábbis a kezdeti hónapokban – élénken foglalkoztatták a helyi közéletet. A város intézményeiben, elsősorban az erre a célra lefoglalt iskolaépületekben folyt a sebesült katonák ápolása. Bemutattuk a kórházakban folyt gondozói munkát, és részletesen taglaltuk a szolnoki ápolás-történet

kiemelkedő fejezetét, az 1915-ben kialakított üdülőbarakkokban lábadozók mindennapjait. Ezzel kapcsolatban elvégeztük a helyi kórházakban – a gondos és önfeláldozó ápolás ellenére – elhunyt magyar és nem magyar katonák névsorának rekonstrukcióját.

A helyi társadalom áldozatkészségét bizonyította az Augusztai Gyorssegély-alap egyik akciójának, az „Aranyat vasért” mozgalomnak a kiterjedtsége, az anya- és csecsemővédelmi szövetség – a helyi sajtó vizsgálatával – nyomon követett munkálkodása és a háború utolsó évében megvalósított gyermeknyaraltatás.

A helytörténet eddig nem foglalkozott a Szolnokon fungáló Alföld szabadkőműves páholy jótékonyági tevékenységével. Ezt most megtettük a rendelkezésünkre álló jegyzőkönyvek és iratok feldolgozásával. Megállapítottuk, hogy a páholytagok óriási munkát végeztek: ruhát osztottak, támogatták a hadirokkantakat, - özvegyeket és -árvákat, behatóan foglalkoztak az anya- és csecsemővédelem problémájával.

A következő fejezetben a háború éve alatt a vármegyébe és a városba kerülő internáltak, menekültek és hadifoglyok sorsát igyekeztünk feltérképezni. A fogalmak és a jogszabályi környezet tisztázását követően részletesen

írtunk a galíciai, bukovinai és erdélyi menekültek befogadásával járó feladatokról és az arra adott társadalmi és politikai válaszokról. Az 1916. augusztus végén bekövetkező román támadás következtében elmenekülő tízezrek ellátásában kiemelkedő szerepet játszott a szolnoki vasútállomáson felállított Menekültügyi Kirendeltség. A Pethes László vármegyei aljegyző által kiépített elosztó-, irányító-, ellenőrző- és gyűjtőállomássá fejlesztett hivatal önálló helyiségben működött, a menekültek elhelyezésére barakkot, az ételmezésükhöz külön konyhát létesítettek.

Nemzetközi egyezmények és azok hazai törvénycikkei részletesen szabályozták a hadifoglyokkal való bánásmódot, így szabályozták azok foglalkoztatását is. A feltárt szolnoki és vármegyei példák alapján megállapítható, hogy az igénybe vett hadifoglyok munkaértéke elmaradt ugyan a bevonultakétól, ám mégis fontos szerepet játszottak a hátszág gazdaságának fenntartásában. A birtokosok és üzemtulajdonosok levelei, illetve a hadifoglyok panaszai után felvett jegyzőkönyvek segítségével próbáltuk bemutatni és árnyalni a hazájuktól távol élők mindennapjait. Hangsúlyos a fejezetben egy

olasz hadifogoly leszármazottjával való kapcsolatfelvétel története.

Kutatásunk egyik fő eredménye az iratokkal és/vagy évkönyvekkel rendelkező szolnoki tanintézetek háborús szerepvállalásának ismertetése, melynek során kitértünk történetükre, elhelyezkedésükre, az épületek és az épületeket használók sorsára, a tananyag és a tanítás kereteinek módosulására, hadsegélyező tevékenységükre. Az oktató-nevelő munkát jelentősen hátráltatta, hogy a négy intézményből hármat kórházi célokra foglaltak le, a pedagógusok közül többet katonai szolgálatra hívtak be, így az itthon maradottakra hárult helyettesítésük terhe. Részletesen foglalkoztunk a korban megfelelő és alkalmasnak ítélt tanulók katonai szolgálatával, a katonai előkészítő tanfolyamokkal, a bevezetett vizsgakedvezményekkel és a hadiériettségi rendszerével. Láthattuk, hogy a szolnoki iskolák tanárai és tanulói a háború alatt milyen karitatív működést folytattak a hadsegélyezés és a hadi jótekonyság terén, majd szóltunk a tananyag változásáról és a családi háttér meggyengülése miatt sűrűbben előforduló magatartási problémákról. A fejezet végén számba vettük az iskolák veszteségeit.

Ezután arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a háborús években hogyan változott Szolnok népessége, miképpen alakult a születések, a házasságkötések és a halálozások száma. Ebben a részben is összevetettük a megyeszékhely adatait azokkal a rendezett tanácsú városokéval, amelyeket korábban vizsgáltunk. Megállapítottuk a születések és a házasságok számának csökkenését, a hátszagi polgári lakosság halandóságának növekedését. Magyarozatunk szerint ezek a változások több tényezőre vezethetők vissza: pl. élelem- és gyógyszerhiány, a gazdasági helyzet rosszabbodására, a férfiak bevonulása, orvoshiány, járványok. A társadalmi változások témakörében figyelmünket a középosztály deklasszálódásának folyamatára és a nők megváltozott helyzetére fordítottuk. Ez utóbbi kapcsán érékeltettük a női munkavállalók arányemelkedését.

Az elhúzóó háború nagyon nehéz körülményeket teremtett: az eltelt 51 hónap után akadozó közélélmézést és közellátást, élelmiszer- és nyersanyaghiányt, inflációs nyomást, romló közegészségügyet, elszegényedést és egyre feszültebb, türelmetlenebb közhangulatot találtunk. A társadalmi, gazdasági és mentális állapoton csak rontott a dualista politikai rendszer megroppanása és az

őszirózsás forradalom. A közigazgatási keretek szétmállása, a közrend felbomlása és az államhatalom tekintélyének eltűnése Szolnokon is tapinthatóvá vált: a település vezetőjének távozásán túl felvillantottuk 1918 őszének kriminális állapotait. A fenti eseményekkel szinte egyidőben jelent meg a spanyolnátha a vármegyében és a városban, amely tekintélyes számú halálesetet okozott a hátszágban.

Dolgozatunk utolsó fejezetében a város hősi halottainak számbavétele mellett részletesen szóltunk a felkutatott első világháborús emlékművekről, emléktáblákról és a Szolnokon végső nyughelyet találtak sírjairól.

Egy bő évtized munkájának eredményeként született meg jelen doktori disszertáció. A döntő részben levéltári forrásokra támaszkodó alapkutatásunk legfontosabb eredménye Szolnok város 1914 és 1918, részben 1919 közötti hátszági mindennapjainak alapos feltárása. A téma újdonságát az adja, hogy az eddigi várostörténeti kutatások nem foglalkoztak az első világháború hátszágával. Dolgozatunk érdemének gondoljuk, hogy – a lokális nézőpontot végig fenntartva – nem elszigetelten vizsgáltuk a város fejlődését és a háború alatti változásokat, hanem tágabb kontextusba helyeztük az elért

eredményeket: az eltérő adottsággal rendelkező, de hasonló jogállású és maguk elé ugyanazt a célt (ti. a törvényhatósági jog megszerzését) kitűző települések összehasonlító vizsgálatát végeztük el, mely akár bővíthető is időben a későbbiekben. Munkánk hangsúlyos elemének szántuk a város veszteségi adatainak összegyűjtését és pontosítását. Széleskörű forrásfeltárással sikerült egy olyan adatbázist létrehozni, amely jól szolgálja a társadalmi igények kielégítését. A hősi halottak listáján túl maradandó eredményt tudunk felmutatni az országosan is unikálisnak számító, 1918. augusztus 20-án felavatott orosz emlékmű feliratainak megfejtésében, a hősi parcella hangsúlyos helyére történő áthelyezésében, a méltó környezet megteremtésében.

Több területen azonban érdemes lenne folytatni a kutatásokat. Számunkra a leglényegesebb ezek közül a – reményeink szerint – lakosságnál lévő, és eddig a levéltárba be nem kerülő naplók és levelek begyűjtése és feldolgozása. Ahogy Molnár Eszter Edina megfogalmazta: „Az 1914 és 1918 között keletkezett naplók és levelek lehetővé teszik a világháborút megélt ember gondolkodásának, érzéseinek és döntéseinek megértését a mai olvasó számára. A szavakban történő

megformálás ugyanis nemcsak a történések, események szintjén képes közvetíteni az egykori történeti valóságokat, de képes arra is, hogy elmondja a megfogalmazónak ezekhez való viszonyát: a történelem kontextussá válik, így a főszereplő nem maga a történelem lesz, hanem az ember a történelemben.”⁷ Minden kutató olyan találatról álmodozik (különösen, ha első világháborús, hátországi naplóról beszélünk), mint amelyet Marosvári Attila történész-levéltáros lelt föl még a nyolcvanas évek végén. Berkeszi István temesvári főreáliskolai igazgató első világháborús naplója ráadásul – Marosvári megfogalmazásában – „kiemelkedően fontos mentalitástörténeti forrás, az Osztrák-Magyar Monarchia világában és a századforduló prosperitásában szocializálódó értelmiségi létforma és gondolkodás traumatikus hirtelenségű összeomlásának pontos, egyben megrendítő dokumentuma”.⁸

⁷ „...az irodalmat úgyis megette a fene”. Naplók az első világháború idejéből. Szerk. Molnár Eszter Edina. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2015. 7. Előszó.

⁸ Marosvári Attila: Berkeszi István első világháborús naplójáról. Online: https://mnl.gov.hu/mnl/csml/hirek/berkeszi_istvan_első_vilaghaboru_s_naplojarol (letöltés: 2023. február 13.)

További kutatást igényelne a szabadkőműves páholy vezetőinek, tagságának vizsgálata, többszemponútú feltárása, a bevonulások és felmentések kapcsán más településen előkerült korrupciós vádak vizsgálata, az iskolavezetők életútjának feltárása és végül, de nem utolsósorban az 1918-1919 kapcsán lefolytatott fegyelmi ügyek elemzése.

Reményeink szerint helytörténeti munkánk hasznos alapot nyújt az újabb kutatóknak és a Szolnok története iránt érdeklődőknek.

Nyilvántartási szám: DEENK/210/2023.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Bojtos Gábor
Doktori Iskola: Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10046084

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvek (1)

1. **Bojtos, G.:** Szolnok és az első világháború. Hátország, hősök, emlékezet. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 312 p., 2017. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei, ISSN 1219-5049 ; 14.) ISBN: 9789637244209

Magyar nyelvű könyvrészletek (7)

2. **Bojtos, G.:** F. Bede, Pálffy, Szamuely és a többiek: Iskolanevek nyomában.
In: Populizmus és emlékezetpolitika.. Szerk.: B. Kádár Zsuzsanna, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóintézet, Budapest, 32-49, 2020. ISBN: 9786155048593
3. **Bojtos, G.:** Újratervezés: Adatok a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében új életet kezdő menekült tisztviselők pályafutásához.
In: Trianon és a magyar közigazgatás. Szerk.: L. Balogh Béni, Magyar Kormánytisztviselői Kar : Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 153-169, 2020. ISBN: 9789636312961
4. **Bojtos, G.:** Menjek vagy maradjak?: Tisztviselői dilemmák 1918 őszén Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében.
In: 1918: vég és kezdet. Szerk.: Gál Máté, Péterffy Gergely, Eszterházi Károly Főiskola Liceum Kiadó, Eger, 43-56, 2019, (Régióink története ; 1.) ISBN: 9789634961079
5. **Bojtos, G.:** Erdélyi menekültek Jász-Nagykun-Szolnok megyében (1916-1917).
In: Helytállás a hazáért, a családjáért : Jászkunsági emlékek az első világháborúból. Szerk.: Örsi Julianna, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Szolnok, 41-60, 2017, (Alföldi Könyvtéka sorozat, ISSN 1785-7473 ; 12.) ISBN: 9786158059220
6. **Bojtos, G.:** I. világháborús emlékek és hősi sírok Jász-Nagykun-Szolnok megyében.
In: Helytállás a hazáért, a családjáért : Jászkunsági emlékek az első világháborúból. Szerk.: Örsi Julianna, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Szolnok, 281-288, 2017, (Alföldi Könyvtéka sorozat, ISSN 1785-7473 ; 12.)
7. **Bojtos, G.:** Vitéz Nagy László élete és tevékenysége.
In: Helytállás a hazáért, a családjáért : Jászkunsági emlékek az első világháborúból. Szerk.: Örsi Julianna, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Szolnok, 103-126, 2017. ISBN: 9786158059220

8. **Bojtos, G.:** Levelek Kele Józsefnek: Szubjektív merítés a Jász Múzeum első világháborús gyűjteményéből.
In: Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászágrról Bathó Edit tiszteletére. Szerk.: Bánkiné Molnár Erzsébet, Damjanich János Múzeum, Szolnok, 179-189, 2016. ISBN: 9789639273832

Idegen nyelvű, külföldi könyvrészletek (1)

9. **Bojtos, G.:** Should I leave or should I stay?: Dilemmas of state officials in the Jász-Nagykun-Szolnok county in the fall of 1918.
In: 1918: End and Beginning. Ed.: Gál Máté; Péterffy Gergely; Kónya Annamária, Vydavateľstvo Presovskej Univerzity, Presov, 30-43, 2020. ISBN: 9788055525129

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (6)

10. **Bojtos, G.:** Történetek 1919-ből.
Zsornok. 34, 109-159, 2020. ISSN: 0237-5966.
11. **Bojtos, G.:** A szolnoki "merénylet" 1914 karácsonyán.
ArchivNet 17 (5), 1-14, 2017.
12. **Bojtos, G.:** Első világháborús hősi sírok Kisújszálláson.
Kisújszállási Nagykun Kalendárium. 2016, 108-118, 2016. ISSN: 1416-7611.
13. **Bojtos, G.:** Hátországban: Kecskemét az I. világháború idején.
Levtár. Szle. 2, 66-71, 2016. ISSN: 0457-6047.
14. **Bojtos, G.:** Egy hősi halott tanár: Békési Gyula.
Jász. Évkv. 2014, 194-200, 2014. ISSN: 1217-7954.
15. **Bojtos, G.:** Szolnok városa a "nagy háborúban": a hátság életé és annak tükröződése a helybeli ferencesek Historia Domusában.
Zsornok. 27, 327-388, 2013. ISSN: 0237-5966.

Egyéb folyóiratközlemények (1)

16. **Bojtos, G.:** "Hősök voltak mindannyian?": Jász-Nagykun-Szolnok megye a Nagy Háborúban.
Jászkunság. 2 (2), 349-350, 2014. ISSN: 1788-7259.

További közlemények

Magyar nyelvű könyvrészletek (3)

17. **Bojtos, G.:** A Bathó-kerti út szövevényes története.
In: Jászberény története a reformkortól a harmincas évekig. Szerk.: Pethő László, Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 509-520, 2015. ISBN: 9789630892193

18. **Bojtos, G.:** Adalékok az elemi iskolák történetéhez.
In: Jászbényi története a reformkortól a harmincas évekig. Szerk.: Pethő László, Jászsági
Évkönyv Alapítvány, Jászbényi, 453-471, 2015. ISBN: 9789630892193
19. **Bojtos, G.:** Jász-Nagykun-Szolnok megye vezető tisztségviselői 1876-1990 között.
In: Jász-Nagykun-Szolnok megye székházának és közigazgatásának története 1876-1990.
Szerk.: Fülöp Tamás, JNSZ Megyei Levéltár, Szolnok, 188-192, 2013. ISBN:
9789637244179

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (12)

20. **Bojtos, G.,** Csöngye, A., Mákos, J., Mucsi, L., Szabóné Maslowski, M., Szikszai, M., Vincze, J. F.:
A történelem kereké fordult egyet: Településfejlesztés és átalakuló életmód a 20. század
második felében.
Zsornok. 36, 251-292, 2022. ISSN: 0237-5966.
21. **Bojtos, G.,** Pethő, L.: Jászapáti szerepe a Csonváry Kosztka család életében.
Jász. Évkv. 2022, 7-15, 2022. ISSN: 1217-7954.
22. **Bojtos, G.:** Jászsági tanárok, tanítók és hitoktatók utazásai a két világháború között.
Jász. Évkv. 2022, 50-66, 2022. ISSN: 1217-7954.
23. Béres, M., **Bojtos, G.:** Zsidó kitelepítettek Tiszaföldváron (1951-1953).
Zsornok. 36, 183-217, 2022. ISSN: 0237-5966.
24. **Bojtos, G.:** Főispán a Tiszán túl: Verbői Cséti Róbert működése a román megszállás idején
(1919-1920).
Zsornok. 35, 9-23, 2021. ISSN: 0237-5966.
25. **Bojtos, G.:** Világot látó jászságiak az útlevelügyi iratokban (1918-1945).
Jász. Évkv. 2021, 68-76, 2021. ISSN: 1217-7954.
26. **Bojtos, G.:** Jászbényiek az útlevelügyi iratokban.
Jász. Évkv. 2020, 49-58, 2020. ISSN: 1217-7954.
27. **Bojtos, G.:** "Milyen jogon lövöldöz Árva detektív úr?": Jászsági sorsok, 1944-1945.
Jász. Évkv. 2018, 57-66, 2018. ISSN: 1217-7954.
28. **Bojtos, G.:** "Ártatlanul szenvedve eszik a rabság keserű kenyérét ismeretlen helyen.": Jász-
Nagykun-Szolnok megyei civilek, katonák, politikai foglyok elhurcolása a Szovjetunió
lágereibe.
Zsornok. 31, 241-309, 2017. ISSN: 0237-5966.
29. **Bojtos, G.:** Adatok a malenkij robot jászsági eseményeihez.
Jász. Évkv. 2017, 55-76, 2017. ISSN: 1217-7954.
30. **Bojtos, G.:** Benkó Albert alispán élete és működése.
Jászkunság. 4, 255-267, 2016. ISSN: 1788-7259.

31. **Bojtos, G.**: Három Almásy a vármegye élén.
Zsornok. 29, 57-135, 2015. ISSN: 0237-5966.

Egyéb folyóiratközlemények (2)

32. **Bojtos, G.**: Levéltári Nap a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában.
Levtár. Szle. 4., 91-93, 2014. ISSN: 0457-6047.
33. **Bojtos, G.**: Beszámoló a XIV. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltári Napról.
Levtár. Szle. 4, 60-63, 2011. ISSN: 0457-6047.

Ismeretterjesztő, népszerűsítő cikkek (4)

34. **Bojtos, G.**: Tanulmányútól az üdülésig: Törökszentmiklósiak utazásai a két világháború között.
Törökszentmiklósi Kalendárium. 2023, 86-104, 2023. ISSN: 1786-4666.
35. **Bojtos, G.**: Törökszentmiklós katonái - arcképek az első világháborúból.
Törökszentmiklósi Kalendárium. 2016, 57-74, 2016. ISSN: 1786-4666.
36. **Bojtos, G.**: Szolgabíró a Nagy Háborúban: Muhoray Károly.
Törökszentmiklósi Kalendárium. 2015, 81-87, 2015. ISSN: 1786-4666.
37. **Bojtos, G.**: Almásyak a Nagy Háborúban.
Törökszentmiklósi Kalendárium. 2014, 84-100, 2014. ISSN: 1786-4666.

A DEENK a Jelölt által az IDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudománymetriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2023.06.06.

